

Terug of niet?

Determinanten van terugkeerintenties en -attitudes onder (bijna) uitgeprocedeerde asielmigranten

Arjen Leerkes, Moira Galloway & Mariska Kromhout¹

Summary

Going back, or not? Determinants of return intentions and return attitudes among asylum migrants who have exhausted all legal remedies

Asylum migrants who have exhausted all legal remedies are expected to return to their country of origin. This study, in which 108 respondents participated, attempts to explain why some migrants intend to return, while others opt for illegal residence or onward migration. The relatively low degree of voluntary return among asylum migrants is primarily attributable to concerns about their safety in the country of origin, and to health problems. These findings confirm qualitative studies, and suggest furthermore that insights about return among labour migrants are of limited use to understand return among asylum migrants.

I. Inleiding

Wereldwijd worden er meer asielverzoeken afgewezen dan gehonoreerd. Dat geldt in versterkte mate voor lidstaten van de Europese Unie, waaronder Nederland, waar ongeveer 70 procent van de verzoeken wordt afgewezen. Mondiaal was volgens de UNHCR (2010) de verhouding tussen het aantal afgewezen en gehonoreerde asielaanvragen in 2009 1,1:1. In de Europese Unie was dat 2,4:1 (berekend door de auteurs). Van afgewezen asielzoekers wordt vaak verondersteld dat zij primair zijn gemigreerd vanwege economische motieven en niet zozeer vanwege politieke motieven of oorlogsgeweld (Van Os van den Abeelen, 2007). Tegelijkertijd uitte diverse wetenschappers de zorg dat sommige mensen van wie het asielverzoek wordt afgewezen toch (mede) om veiligheidsredenen zijn gemigreerd (Schuster, 2000; Cohen, 2002; Kromhout, Olde Monnikhof, Kulu-Glasgow, Munk & Beenackers, 2006). Zij wijzen erop dat het Vluch-

telingenverdrag van Genève zeer specifieke eisen stelt aan de aard van het vluchtmotief – er moet sprake zijn van gegronde vrees voor *vervolging* op basis van *ras, godsdienst, nationaliteit of het behoren tot een bepaalde sociale groep of politieke overtuiging*. Verder zijn asielzoekers die zich beroepen op de algemene situatie in het land van herkomst afhankelijk van het oordeel van de minister van Veiligheid en Justitie over deze situatie. Over dat oordeel is vaak discussie mogelijk. Tevens zijn er aanwijzingen dat het aantal asielzoekers dat wordt toegelaten, varieert al naar gelang de omstandigheden in het land waar de asielaanvraag wordt gedaan. Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat er bij hoge werkloosheid minder asielzoekers worden opgenomen dan in tijden van lage werkloosheid (Neumayer, 2005).

Uitgeprocedeerde asielmigranten worden geacht om binnen vier weken terug te keren naar hun herkomstland, al dan niet met hulp van de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM), de intergouvernementele organisatie die migranten ondersteuning biedt bij vrijwillige terugkeer. Wie niet zelf vertrekt, kan worden uitgezet.

In de praktijk hebben de meeste uitgeprocedeerde asielmigranten de keuze tussen terugkeer of illegaal verblijf in het land van de asielaanvraag (of eventueel een aangrenzend land). De mogelijkheden om als asielzoeker door te migreren naar derde landen zijn namelijk beperkt, vooral in de Europese Unie, waar sinds 1990 de Overeenkomst van Dublin van kracht is. De Overeenkomst impliceert dat slechts één EU-land verantwoordelijk is voor het behandelen van een asielverzoek. EU-lidstaten wisselen gegevens uit over asielzoekers. Als blijkt dat een asielzoeker al in een andere lidstaat heeft verbleven kan hij of zij naar dat land worden teruggestuurd. Illegale migranten met een asielachtergrond kunnen uiteraard wel proberen om een illegaal bestaan op te bouwen in een ander EU-land, maar als zij daar worden aangehouden, riskeren ze te worden overgedragen aan de autoriteiten van het land van de eerste asielaanvraag.

Asielzoekers die worden toegelaten, krijgen in principe eerst een verblijfsvergunning voor bepaalde tijd. Zij kunnen later alsnog uitgeprocedeed raken, bijvoorbeeld als de overheid het herkomstland van de migrant weer veilig acht en de vergunning op grond daarvan intrekt of niet verlengt. In dit artikel verstaan we onder uitgeprocedeerde asielmigranten zowel afgewezen asielzoekers als voormalige asielvergunninghouders.

Terugkeerbeslissingen worden in deze context soms aangeduid als ‘vrijwillige terugkeer’ (Black e.a., 2004). In dit artikel geven we echter de voorkeur aan de term ‘zelfstandige verplichte terugkeer’, of kortweg ‘zelfstandige terugkeer’. De genus ‘verplichte terugkeer’ valt dan als het ware uiteen in twee species, te weten ‘zelfstandige terugkeer’ en ‘uit-

zetting'. Zelfstandige terugkeer valt vervolgens uiteen in zelfstandige terugkeer via IOM (gefaciliteerde zelfstandige terugkeer) en zelfstandige terugkeer op eigen gelegenheid (ongefaciliteerde zelfstandige terugkeer). De term vrijwillige terugkeer blijft zo gereserveerd voor zelfstandige terugkeer die niet verplicht is gesteld.

Het is bekend dat terugkeer vaak problematisch is. Van alle asielzoekers die in 2001 voor het eerst in Nederland asiel aanvroegen en geen vergunning kregen, of deze weer verloren, was medio 2007 20 procent aantoonbaar uit Nederland vertrokken (INDIAC, 2007). Ongeveer viervijfde daarvan betrof uitzetting. Een vijfde betrof zelfstandige terugkeer. Van de genoemde asielzoekers die in 2001 voor het eerst in Nederland asiel aanvroegen en medio 2007 geen verblijfsvergunning (meer) hadden, had 68 procent het laatst bekende adres met onbekende bestemming verlaten (het zogeheten 'niet aantoonbaar vertrek'); van de overige 11 procent ontbraken de benodigde gegevens. Het is niet bekend hoeveel van hen illegaal in Nederland zijn gebleven en hoeveel er zijn vertrokken. De Boom, Engbersen en Leerkes (2006) schatten op basis van politiecijfers dat van alle asielzoekers die tussen 1994 en 2004 waren afgewezen, tussen de 13 en 24 procent in 2004 nog illegaal in Nederland verbleef. Als deze schatting juist is, impliceert dit dat een belangrijk deel van de niet aantoonbaar vertrokken asielzoekers Nederland naar verloop van tijd alsnog zelfstandig verlaat (al dan niet via IOM). Een andere mogelijkheid is dat uitgeprocedeerde asielzoekers via een andere toelatingsprocedure, bijvoorbeeld op basis van een relatie met een Nederlandse ingezetene, alsnog een verblijfsvergunning verwerven.

Er is over zelfstandige verplichte terugkeer een beginnende wetenschappelijke literatuur. Een belangrijk thema daarin is de vraag naar de voorwaarden voor terugkeer van migranten die niet (meer) legaal verblijven in het land waarnaar ze zijn gemigreerd. Deze vraag staat ook in dit artikel centraal: *Hoe kunnen we verklaren waarom sommige uitgeprocedeerde asielmigranten onder druk van de overheid in het land van de asielaanvraag – in dit geval: de Nederlandse overheid – besluiten tot zelfstandige terugkeer, terwijl anderen de voorkeur geven aan andere opties, met name illegaal verblijf?*

Het artikel is gebaseerd op gestructureerde face-to-face interviews met 108 asielmigranten die naar verwachting in de laatste fase van het legale verblijf in Nederland terecht waren gekomen. De meeste respondenten waren asielzoekers die ten minste één keer door de IND zijn afgewezen en nog maar een kleine kans maakten op een verblijfsvergunning. De andere respondenten hadden een tijdelijke asielvergunning die binnen afzienbare tijd zou verlopen (in zes gevallen was die al verlopen). De interviews gingen over hun houding jegens terugkeer en hun eventuele intenties om in de 12 maanden na het interview terug te keren. Feitelijk 'terugkeergedrag' is niet onderzocht, omdat ervan werd uitgegaan dat

dit in de betreffende onderzoeksperiode – een jaar – meestal nog niet zou hebben plaatsgevonden. Daarnaast is zelfstandige terugkeer moeilijk vast te stellen, vooral als de IOM er niet bij betrokken is.

De keuze voor gestructureerde interviews impliceert uiteraard dat de respondenten merendeels bepaalden hoe zij op de gemeten variabelen scoorden. Vooral bij de vragen over de veiligheid in het herkomstland en de eigen gezondheid kan – om redenen die in paragraaf 3 zullen worden besproken – *bias* zijn opgetreden. Bij de analyse is daarom, voor zover mogelijk, nagegaan hoe sterk dergelijke vertekeningen zijn geweest.

De wetenschappelijke bijdrage van dit onderzoek is tweeërlei. De bestaande studies over terugkeer onder asielmigranten hebben een sterk exploratief karakter. Onderhavige kwantitatieve studie draagt ten eerste bij aan ons inzicht in het relatieve belang van een veronderstelde determinant van terugkeer in vergelijking met, en controlerend voor, andere veronderstelde determinanten. Er is een uitgebreidere literatuur over terugkeer onder *arbeidsmigranten*, waarin terugkeer voor een belangrijk deel wordt verklaard uit economische variabelen. Met onderhavige studie krijgen we ten tweede meer inzicht in de bruikbaarheid van deze theorieën ter verklaring van terugkeer bij asielmigranten.

Er zijn ook maatschappelijke redenen om onderzoek te doen naar terugkeer. Zo stellen politici soms dat het maatschappelijk draagvlak voor de opname van ‘echte’ en nieuwe vluchtelingen is gebaat bij de terugkeer van asielmigranten die geen bescherming (meer) behoeven.² Verder vermindert zelfstandige terugkeer illegaal verblijf, past het meer dan uitzetting bij het zelfbeeld van democratieën en is het goedkoper dan uitzetting. Asielmigranten kunnen eveneens belang hebben bij dit type onderzoek. Zij zullen zelfstandige terugkeer misschien niet verkiezen boven voortgezet legaal of illegaal verblijf, maar wellicht wel boven uitzetting. Het biedt althans meer dan uitzetting mogelijkheden voor een waardige reïntegratie in het land van herkomst; zo is er een kleiner risico dat de sociale omgeving de migrant als ‘crimineel’ stigmatiseert (Phillips, Hagan & Rodriquez, 2006).

2. Veronderstelde determinanten van zelfstandige terugkeer

De determinanten van terugkeer die in eerdere studies zijn beschreven, hebben betrekking op verschillende analytische niveaus. Sommige determinanten liggen in de sfeer van maatschappelijke condities in het land van herkomst en het land van de asielaanvraag. Andere determinanten liggen meer op micro- of mesoniveau en betreffen de sociale bindingen en individuele kenmerken van migranten.

2.1 Maatschappelijke condities

126

Verwacht wordt dat terugkeer waarschijnlijker wordt, naarmate het toekomstperspectief van migranten in het land van herkomst verbetert (zie bijvoorbeeld Black e.a., 2004). Dat perspectief zouden we kunnen aanduiden met het sociaal-wetenschappelijke begrip 'levenskansen' (Dahrendorf, 1979): de kansen die elk individu heeft om in gegeven maatschappelijke omstandigheden een bepaalde kwaliteit van leven te verwerven. Zo is volgens Morrison (2000), die onderzoek deed in Engeland, de 'verbeterde situatie in het herkomstland' het op een na vaakst genoemde terugkeermotief onder terugkeerders met een asielachtergrond (na het motief familiehereniging, zie hierna). Ook uit ander onderzoek komt naar voren dat de kans op terugkeer toeneemt, naarmate de politieke en economische omstandigheden in het herkomstland verbeteren (Bloch & Atfield, 2000; Simmons, 2000; Black e.a., 2004; Van Wijk, 2008).

Vooraf in onderzoek naar arbeidsmigratie is terugkeer in verband gebracht met het *economische* perspectief in het land van herkomst. Dustmann en Weiss (2007) vinden bijvoorbeeld veel meer tijdelijke migratie onder westerse migranten dan onder arbeidsmigranten uit armere landen. Ook terugkeer onder *illegale* arbeidsmigranten is verklaard vanuit dergelijke economische condities (Rodenburg, Weltevrede & Engbersen, 2005; Van Wijk, 2008).

Het is echter de vraag of economische variabelen bij asielmigranten even belangrijk zijn. King (2000) rapporteert althans dat de meeste asielmigranten de politieke situatie in het land van herkomst veel belangrijker vinden dan de economische situatie. De migrant overweegt terugkeer, zodra de maatschappelijke veiligheid in het land van herkomst weer voldoende is gegarandeerd.

Terugkeer lijkt tevens verband te houden met levenskansen in het land van de asielaanvraag. Zowel de economische als de politieke omstandigheden zijn in Westerse landen aanmerkelijk beter dan in de meeste asiellanden. Nederland behoort tot de rijkste landen ter wereld en scoort hoog op democratie en politieke vrijheid. Voor illegale migranten zijn de levenskansen echter aanmerkelijk slechter dan voor burgers en migranten met een (permanente) verblijfsvergunning: de Nederlandse overheid heeft sinds de jaren negentig diverse maatregelen genomen om illegale migranten te weren van de arbeidsmarkt, de woningmarkt, het onderwijs en de gezondheidszorg (Van der Leun, 2003). Vanaf het einde van de jaren negentig is er bovendien meer aandacht besteed aan de opsporing, detentie en uitzetting van illegale migranten (Leerkes, 2009; Leerkes & Broeders, 2010). De feitelijke graad van uitsluiting is overigens minder groot dan nationale wetgeving suggereert. In 2009 concludeerden Van der Welle en Odé op basis van een inventarisatie onder gemeenten dat 20 tot 25 procent van de Nederlandse gemeenten noodopvang voor asiel-

zoekers faciliteerde, waaronder ook voor volledig uitgeprocedeerden. Gegeven de grote internationale ongelijkheid in levenskansen valt te verwachten dat terugkeer onwaarschijnlijker is, naarmate een migrant uitgaat van een legale toekomst in Nederland. In dat verband signaleert Van Wijk (2008) bovendien een, wat hij noemt, *fata morgana*-effect: migranten blijven erg lang uitgaan van een verblijfsvergunning, ook als de kans daarop erg klein is.

Er bestaat geen onderzoek dat aantoont dat restrictief illegalenbeleid migranten afschrikt om illegaal in Nederland te verblijven (Leerkes, 2009), maar dergelijke effecten zijn wel aannemelijk gemaakt voor de Verenigde Staten (Leerkes, Leach & Bachmeier, 2010). Ook andere auteurs menen dat het vooruitzicht van illegaal verblijf de keuze voor voortgezet verblijf in Nederland ontmoedigt, vooral wanneer mensen ervan uitgaan dat dit hen in een zeer marginale positie zou kunnen brengen. Van Wijk (2008) stelt dat sommige respondenten tot terugkeer werden 'geprest' door financiële problemen, werkloosheid, het toegenomen aantal arbeidsinspecties en het vooruitzicht van vreemdelingenbewaring. Blijkbaar keren migranten niet alleen terug als het migratieproject is geslaagd – bijvoorbeeld als het land van herkomst naar hun idee weer voldoende veilig is – maar ook als het is mislukt. In dat verband wordt wel gesproken van *failed migration* (Gmelch, 1980; Cassarino, 2004). In Engeland geeft 20 procent van de terugkeerders 'unhappy in the UK' op als reden voor terugkeer, waarmee het na familiehereniging en de verbeterde situatie in het herkomstland het meest genoemde terugkeermotief is (Morrison, 2000). Ook Andel (1999) en Kromhout (2009) menen dat de angst voor een illegale status de bereidheid tot terugkeer vergroot. Zij stellen dat dit vooral gebeurt als de migrant denkt dat het legale verblijf in Nederland daadwerkelijk gaat eindigen. In die benadering groeien terugkeerintenties vooral in de laatste fase van het legale verblijf.

2.2 Sociale bindingen en individuele kenmerken

Diverse aspecten van de binding met zowel het herkomstland als het bestemmingsland zijn gerelateerd aan terugkeer. Onder arbeidsmigranten blijkt de graad van scholing in het land van herkomst de kans op terugkeer te vergroten (Constant & Massey, 2002; Jensen & Pedersen, 2007; Dustman & Kirchkamp, 2002; Dustmann & Weiss, 2007). Hoogopgeleide migranten zouden in hun land van herkomst namelijk relatief veel profijt trekken van hun opleidingsniveau, terwijl zij in het buitenland veelal onder hun niveau een baan vinden of werkloos zijn. Evenzo neemt de kans op terugkeer toe wanneer een migrant in het land van herkomst heeft gewerkt of er innige sociale relaties onderhoudt met bijvoorbeeld een partner of kind (Constant & Massey, 2002). Zoals gezegd

rapporteert Morrison (2000) voor Engeland dat de behoefte aan hereniging met achtergebleven familieleden bij asielmigranten het voornaamste gerapporteerde terugkeermotief is. Die psychologische dimensie keert tevens terug in het Nederlandse onderzoek (Van Kalmthout e.a., 2004; zie ook Van Wijk, 2008).

In het algemeen wordt verwacht dat een sterkere binding met het land van bestemming terugkeer onwaarschijnlijker maakt. Bij arbeidsmigranten die niet uitgaan van een tijdelijk verblijf, blijkt de kans op terugkeer inderdaad af te nemen naarmate migranten langer in het land van bestemming hebben gewoond, er werkervaring hebben opgedaan en er kinderen en/of een vaste partner hebben (Constant & Massey, 2002; Jensen & Pedersen, 2007). Volgens Van Wijk (2008) hebben veel illegale migranten die via IOM terugkeren inderdaad een gebrekkig sociaal netwerk in Nederland. Daarnaast lijken psychologische aspecten relevant te zijn: wie zich identificeert met het land van de asielaanvraag en zich er thuis voelt, zal minder geneigd zijn tot terugkeer (Van Kalmthout, Graft, Hansen & Hadrouk, 2004; Eltink, 1999; Constant & Massey, 2007). Migranten die in het land van bestemming in hoge mate zijn geaccultureerd, kunnen bij terugkeer bovendien remigratiestress ervaren (Tanenbaum, 2007).

Er zijn niettemin aanwijzingen dat de binding met het land van bestemming minder eenduidig is gerelateerd aan terugkeer dan het bovenstaande suggereert. Constant en Massey (2002) vinden bij tijdelijke arbeidsmigranten bijvoorbeeld een *positief* effect van de mate van taalbeheersing van het bestemmingsland op terugkeer. Evenzo wijzen Dustmann en Weiss (2007) erop dat migranten die in het bestemmingsland bepaalde vaardigheden verwerven, hun toegenomen *human capital* soms juist te gelde maken in het herkomstland (denk aan internationale studenten). Snel, Engbersen en Leerkes (2006) vinden evenmin een simpele of-of relatie tussen bindingen met het land van herkomst en met het land van bestemming. Veel migranten blijken erin te slagen om beide typen bindingen met elkaar te combineren. Ruben en Van Houte (2009) hebben vastgesteld dat asielzoekers die na terugkeer succesvol reïntegreren meestal ook in relatief sterke mate maatschappelijk hebben geparticipeerd in het land van de asielaanvraag.

2.3 Praktische voorwaarden

Het kan zijn dat een migrant die wil terugkeren geen concrete terugkeerplannen heeft, omdat hij/zij denkt dat terugkeer moeilijk te realiseren is. In het huidige interstatelijke bestel is legale terugkeer alleen mogelijk met een officieel reisdocument, dat wil zeggen: een geldig paspoort of een zogeheten *laissez-passer* (Torpey, 1999). Het verkrijgen van

reisdocumenten is soms problematisch (Noll, 1999; Van Kalmthout e.a., 2004). Sommige landen van herkomst, zoals China, zouden zeer terughoudend zijn in het afgeven van een laissez-passier (IOM, 2008). Verder zijn aan zelfstandige terugkeer de nodige reiskosten verbonden, evenals kosten voor de eerste periode van levensonderhoud. Het is aannemelijk dat terugkeer waarschijnlijker wordt wanneer de persoon die terugkeert erop vertrouwt dat hij die kosten kan betalen, al stellen Black et al. (2004) dat terugkeerpremies niet of nauwelijks bijdragen aan terugkeer, omdat economische motieven bij asielmigranten relatief onbelangrijk zouden zijn.

Ten slotte dient iemand zowel fysiek als mentaal in staat te zijn om terug te keren. Dit is een van de redenen waarom terugkeer in verband is gebracht met gezondheid (Black, Koser & Walsh, 1997; Black e.a., 2004; Engelhard, 2004; Van Wijk, 2008). Dit geldt vooral als de migrant 'alle schepen achter zich heeft verbrand' en in het herkomstland slechts beperkt hulp denkt te ontvangen van familie of vrienden. Terugkeer is, juist dan, geen herstel van een oorspronkelijke toestand, maar een ingrijpende beslissing met een onzekere uitkomst. Verder wordt verwacht dat mensen met een zwakke gezondheid minder goed informatie kunnen verwerven over het land van herkomst (Black, Koser & Walsh, 1997) en zijn de medische voorzieningen in westerse landen vaak beter dan in asiellanden (hier raken we aan hetgeen reeds is besproken onder 'maatschappelijke condities'). Soms zouden medische klachten juist bijdragen aan terugkeer; het gaat dan om klachten die verband houden met het verblijf in Europa en afnemen in de vertrouwde, oorspronkelijke leefomgeving.

Het is bekend dat psychische klachten onder asielzoekers relatief veel voorkomen. Een deel van die klachten houdt verband met omstandigheden in het land van herkomst, zoals oorlogstrauma's (Gerritsen, Bramsen, Devillé, Van Willigen, Hovens & Van der Ploeg, 2006). Er is minder onderzoek over de gezondheidsontwikkeling naarmate het verblijf in Nederland langer duurt. Laban et al. (2004) vonden een toename van depressieve en andere psychische aandoeningen naarmate de duur van de asielprocedure toeneemt. Zij stellen dat de variabele 'duur van verblijf' voor een opeenhoping van postmigratiestressfactoren lijkt te staan, zoals de angst om weggestuurd te worden, onzekerheid over de duur of het resultaat van de asielprocedure, gebrek aan werk, geld en geschikte huisvesting, zich zorgen maken over of het missen van familieleden in het land van herkomst en zorgen over de kinderen.

2.4 Terugkeerintentie en -attitude

Cassarino (2004) heeft getracht om het begrip terugkeerintentie te con-

conceptualiseren, waarbij hij een onderscheid introduceert tussen *willingness to return*, *readiness to return* en *preparedness to return*. Het eerste begrip betreft de mate waarin een migrant zou willen terugkeren. Cassarino betoogt dat terugkeerwensen op zichzelf weinig zeggen over terugkeerplannen. Desgevraagd blijken veel migranten 'ooit' te willen terugkeren, terwijl concrete plannen steeds worden uitgesteld. Dit zou voor veel migranten zo kenmerkend zijn dat onderzoekers zijn gaan spreken van een *myth of return* (Anwar, 1979). Volgens Cassarino krijgt *willingness* dan ook pas betekenis voor gedrag wanneer er tevens sprake is van *readiness*: de migrant wil niet alleen terug, maar is er als het ware ook 'klaar' voor; hij heeft afdoende informatie en middelen verzameld om een concreet plan te maken en uit te voeren. Cassarino introduceert de term *preparedness to return* om aan te duiden wanneer er zowel sprake is van *willingness to return* als *readiness to return*.

Een sterk punt van Cassarino's conceptualisering is de constatering dat een terugkeerwens een onvoldoende voorwaarde is voor concrete terugkeerplannen (*preparedness to return*). Daarom is in dit onderzoek gevraagd naar voornemens voor de komende 12 maanden (zie de volgende paragraaf). Een bezwaar van zijn conceptualisering is dat *preparedness to return* in de context van zelfstandige verplichte terugkeer niet noodzakelijkerwijs een 'willingness to return' inhoudt. Iemand kan van plan zijn om terug te keren, zonder te willen terugkeren. In dit artikel is dan ook gewerkt met de begrippen terugkeerintentie en terugkeerattitude. Terugkeerintentie raakt aan *preparedness to return*, met het verschil dat terugkeerintenties wellicht vaak, maar niet noodzakelijkerwijs, samengaan met terugkeerwensen. Het begrip terugkeerattitude sluit nauw aan bij *willingness to return*, zij het dat specifiek is gevraagd naar de houding ten aanzien van terugkeer in de komende 12 maanden.

3. Methode en beschrijvende bevindingen

3.1 Opzet en verloop van het veldwerk

Er is naar gestreefd om binnen de beschikbare onderzoekstijd (12 maanden) minimaal honderd respondenten te werven. Een dergelijk aantal werd als minimum gezien om multivariate analyses uit te voeren. Een grotere onderzoeksgroep was niet haalbaar, mede vanwege de intensiteit van de gekozen onderzoeksmethode (gestructureerde face-to-face interviews verspreid over het land).

De vragenlijst is afgenomen onder twee typen (bijna) uitgeprocedeerde asielzoekers. Dit is gedaan, omdat we wilden kijken of er tussen deze typen wellicht verschillen waren in terugkeerintentie. Dit bleek overigens niet zo te zijn en dit onderscheid zal verder niet veel aandacht meer

krijgen. Enerzijds waren er ‘afgewezen asielzoekers’: zij hadden nooit een asielvergunning gehad en woonden op zogeheten terugkeerlocaties. (Op terugkeerlocaties worden asielzoekers gehuisvest van wie het asielverzoek door de IND is afgewezen.) Blijkbaar werden de asielverzoeken aanvankelijk toch enigszins kansrijk geacht, aangezien ze niet binnen de snelle 48 uursprocedure waren afgewezen (in 2010 is deze procedure overigens verlengd tot acht dagen). Een deel van deze respondenten kon nog in (hoger) beroep gaan, maar de kans op een verblijfsvergunning is dan bijzonder klein. In de periode 2001-2004 eindigde minder dan vijf procent van de beroepszaken in een verblijfsvergunning; bij hoger beroepszaken was dat minder dan één procent (Wilkinson, Blom, Jongebreur-Telgen & Karssen, 2005).

De andere respondenten (‘vergunninghouders’) waren asielmigranten die een tijdelijke asielvergunning hadden (gehad), maar die met illegaal verblijf werden bedreigd, omdat die vergunning zou gaan aflopen of ingetrokken kon worden aangezien er voor de betreffende herkomstlanden geen categoriale bescherming meer gold. Zij hadden zelfstandige woonruimte of woonden bij familie, vrienden of kennissen.

Er is gebruikgemaakt van een wervingsbrief, die was vertaald in het Engels, Frans, Portugees, Chinees, Arabisch, Farsi, Dari, Somalisch en Russisch. De respondenten werd voor elk gesprek een tegoedbon van tien euro in het vooruitzicht gesteld. Een (vrouwelijke) veldwerkonzoeker coördineerde het veldwerk en nam de meeste interviews af. Ze werd geassisteerd door drie interviewers. Er werd uitsluitend gewerkt met vrouwelijke interviewers, omdat het idee bestond dat vooral vrouwelijke respondenten door hen beter te benaderen zouden zijn. Het veldwerk heeft plaatsgevonden tussen september 2008 en april 2009.

De respondenten zijn individueel geïnterviewd, waarbij de interviewer de vragen en antwoordmogelijkheden voorlas en eventueel verduidelijkte. De vragenlijst was vertaald in dezelfde talen als de wervingsbrief, opdat respondenten de mogelijkheid hadden om mee te lezen. Indien de respondent Nederlands, Engels of Frans sprak, heeft de interviewer de respondent geïnterviewd in één van deze drie talen. Wanneer de asielzoeker alleen een andere taal beheerste, is een enkele keer gebruikgemaakt van telefonische tolken. De interviews duurden één tot anderhalf uur.

Er zijn 145 personen benaderd om 108 personen te interviewen, waarmee de respons op 75 procent komt. De afgewezen asielzoekers zijn geworven op zes terugkeerlocaties verspreid over Nederland. Zij werden meestal benaderd door zogenoemde casemanagers van het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA); per centrum was er één casemanager bij het onderzoek betrokken. Op elke locatie zijn er tussen de acht en 18 personen geïnterviewd. Er zijn alleen bewoners benaderd die volgens

COA-registraties waren afgewezen door de IND. Binnen deze randvoorwaarde konden de casemanagers zelf bepalen wie zij benaderden.

Er is uit de lijst met geschikte kandidaten geen aselechte steekproef getrokken, omdat het COA vreesde dat een dergelijke werkwijze de relatie tussen de bewoners en het COA wellicht zou schaden ('hoe komen de onderzoekers aan mijn gegevens?'). Ook zouden er dan misschien bewoners worden benaderd die te getraumatiseerd zouden zijn om deel te nemen aan een terugkeeronderzoek. Het COA gaf aan dat terugkeer een heikel onderwerp is en wilde voorzichtig te werk gaan. Daarom wilde men de werving enigszins in eigen hand houden.

We veronderstellen dat de casemanagers in eerste instantie vooral bewoners hebben benaderd waarmee zij een relatief goed contact hadden. Daarna werven zij in bredere kring, bijvoorbeeld onder bewoners die zij in het kader van hun reguliere werkzaamheden sowieso moesten spreken.

In één centrum vond de casemanager juist dat het beter was als de veldwerkonderzoeker op basis van een lijst van de COA met potentiële respondenten zelf contact zocht met asielzoekers. Uit deze lijst zijn mensen aselekt benaderd. Toen dit goed bleek te werken, is deze werkwijze op een gegeven moment ook op een andere locatie gehanteerd. De veldwerkonderzoeker wierf op beide locaties in totaal 25 respondenten. Acht afgewezen asielzoekers zijn geworven door medewerkers van Vluchtelingenwerk. Het betrof bewoners die interesse hadden getoond in een project van Vluchtelingenwerk waarin afgewezen asielzoekers een serie gesprekken werd aangeboden over hun toekomstmogelijkheden. Er is respondenten tevens gevraagd of zij in het centrum nog andere geïnteresseerden kenden, wat eveneens acht respondenten opleverde.

Drie regionale afdelingen van Vluchtelingenwerk benaderden de vergunninghouders. Er was Vluchtelingenwerk gezegd dat we geïnteresseerd waren in vergunninghouders die werden bedreigd met illegaal verblijf. Verder werden er geen harde selectiecriteria gegeven. Achteraf bleek dat de geworven personen inderdaad een verblijfsvergunning voor beperkte duur hadden en afkomstig waren uit landen waarvoor geen categoriaal beschermingsbeleid meer gold.

Sommige kandidaten gaven aan niet te willen deelnemen, omdat zij dat psychisch te belastend vonden of er het nut niet van inzagen. De meest genoemde reden om aan het onderzoek mee te doen was de wens om ruchtbaarheid te geven aan de situatie van (bijna) uitgeprocedeerde asielzoekers. De respondenten leken deelname aan het onderzoek positief te waarderen. Sommigen raadden anderen aan om ook mee te doen. De veldwerkonderzoeker ontving tijdens Kerstmis enkele sms'jes van respondenten en werd een keer uitgenodigd voor een kraambezoek.

3.2 Representativiteit

De onderzoeksresultaten zijn niet zonder meer te generaliseren naar alle asielmigranten die met illegaal verblijf worden bedreigd. De omvang van de steekproef (N = 108) is daarvoor te klein. Er is geen aselecte, maar veeleer een semi-aselecte, getrapte steekproef getrokken, waarin migranten met relatief goede relaties met COA en Vluchtelingenwerk enigszins oververtegenwoordigd zullen zijn. Daarnaast hadden sommige asielmigranten wellicht al gekozen voor illegaal verblijf of terugkeer voordat ze zouden worden gehuisvest op een 'terugkeerlocatie'. Omdat geen enkele respondent in de zogeheten AC-procedure is afgewezen, kunnen de resultaten niet worden doorgetrokken naar (de minderheid van de) asielmigranten die in de snelle procedure worden afgewezen; ten tijde van het onderzoek werd ongeveer 20 procent van de afgewezen asielverzoeken in de snelle procedure afgewezen.³ Het kan bijvoorbeeld zijn dat economische motieven in deze groep belangrijker zijn.

Exacte statistische representativiteit was overigens niet ons eerste doel; het ging er vooral om na te gaan hoe kenmerken en percepties van asielmigranten samenhangen met terugkeerintenties en -attitudes. Ook in een niet-representatieve steekproef kan onderzoek worden gedaan naar dergelijke samenhangen, mits de selectiviteit niet te groot is (Allison 1999; zie ook Snel, Engbersen & Leerkes, 2006). Aan deze voorwaarde lijkt in dit onderzoek te zijn voldaan. De mate van terugkeerintentie onder de respondenten bleek bijvoorbeeld laag te zijn. Dit strookt met hetgeen empirisch bekend is over feitelijke terugkeer onder uitgeprocedeerde asielmigranten in Nederland (INDIAC 2007; De Boom, Engbersen & Leerkes, 2006).

Voor een kwantitatief onderzoek is 108 waarnemingen een relatief bescheiden aantal, maar variabelen die in onze onderzoeksgroep een significant effect hebben, zouden dit in een grotere steekproef waarschijnlijk ook zijn geweest. Variabelen die niet significant zijn, hadden in een grotere onderzoeksgroep wél significant kunnen zijn, maar het is onwaarschijnlijk dat het dan zou zijn gegaan om sterke effecten.

3.3 Validiteit

De veronderstelde determinanten van terugkeerintentie en -attitude hebben, zoals gezegd, op verschillende analytische niveaus betrekking. Toch is steeds uitgegaan van het gezichtspunt van de respondenten: het ging erom hoe zij de genoemde determinanten van terugkeer zagen en beleefden. Hoewel deze percepties tot op zekere hoogte zullen corresponderen met de (op landsniveau) objectief geldende omstandigheden, kunnen ze daartoe niet zonder meer worden gereduceerd. Mensen baseren zich vaak op onvolledige of gedateerde informatie en hun percepties

kunnen zijn beïnvloed door emoties. Deze werkwijze is niettemin gekozen, omdat het moeilijk was om adequate objectieve informatie te vergaren over vooral de maatschappelijke omstandigheden in de betreffende landen van herkomst. Bovendien kan de betekenis van die omstandigheden sterk variëren per persoon. Ook in een relatief veilig en democratisch land kan iemand bijvoorbeeld reden hebben om te vrezen voor zijn of haar veiligheid, en omgekeerd kan iemand veilig zijn in een ondemocratisch land waar in een bepaalde regio een burgeroorlog woedt. Ten slotte valt te verwachten dat de 48-uursprocedure het verband tussen de subjectieve veiligheid en de objectieve veiligheid afzwakt: asielzoekers uit relatief veilige en vrije landen zullen alleen door die procedure komen – en daarmee in onze steekproef – als ze ondanks hun nationaliteit een bepaald asielmotief aannemelijk hebben kunnen maken (blijkbaar was er dan sprake van een bijzondere individuele situatie). Hoewel we wel informatie hebben opgevraagd over de objectieve maatschappelijke veiligheid in de landen van herkomst, dient deze landeninformatie vooral om de uitspraken van de respondenten van enige context te voorzien. Met dat doel hebben we ook informatie opgevraagd over het bruto nationaal product per capita in de herkomstlanden van de respondenten (andere sociaaleconomische indicatoren waren niet beschikbaar voor voldoende herkomstlanden).

Op diverse manieren is geprobeerd om de validiteit te waarborgen. De anonimiteit van het onderzoek werd benadrukt, en er is aangegeven dat het onderzoek werd begeleid door een commissie met onafhankelijke wetenschappers van verschillende Nederlandse universiteiten. Voorts zijn de interviewers geïnstrueerd om een neutrale houding aan te nemen en waren er aan het begin van de vragenlijst enkele open vragen opgenomen over het welzijn van de respondent en de ervaringen op het terugkeercentrum (bij de houders van een verblijfsvergunning: 'Hoe bevalt het u in uw woning?'), waarvan enkele proefinterviews hadden uitgewezen dat ze een open gespreks sfeer bevorderden.

Op enkele punten is extra aandacht besteed aan de validiteit. Vooral bij de vragen over de veiligheid in het herkomstland kan namelijk, zoals gezegd, zogenaamde *self-presentation bias* zijn opgetreden (Davies & Baker, 1987). Sommige respondenten kunnen de veiligheidssituatie in het herkomstland overdreven ongunstig hebben voorgesteld, hopen op een asielvergunning. Ook kan het zijn dat zij politieke motieven hebben benadrukt omdat er in de samenleving nu eenmaal in die termen over asiel wordt gedacht en gesproken (zie ook Mills, 1940). Het is bekend dat een deel van de asielzoekers vluchtverhalen fingeert (zie bijvoorbeeld IND, 2006), hoewel wetenschappers betwijfelen of dit op grote schaal gebeurt (Cohen, 2002). Bij de respons over de gezondheid moet met een soortgelijke *bias* rekening worden gehouden: respondenten kun-

nen gezondheidsklachten hebben overdreven, aangezien asielzoekers op bepaalde medische gronden uitstel van vertrek of een tijdelijke verblijfsvergunning kunnen krijgen.⁴

De uitspraken van de respondenten over de veiligheid in het land van herkomst zijn vergeleken met (a) gegevens van de niet-gouvernementele organisatie *Freedom House*, die landen jaarlijks scoort op *political rights* en *civil liberty*, (b) statistieken van de *World Health Organization* over het sterftecijfer (naar type doodsoorzaak) en (c) schattingen van de niet-gouvernementele organisatie *Geneva Declaration* over het aantal doden door gewapende conflicten. Gegevens over het bruto nationaal product per capita zijn verkregen via de site van de Wereldbank.

135

3.4 Samenstelling van de onderzoeksgroep

Onder de respondenten waren 73 mannen en 35 vrouwen. Op één persoon na zijn er uitsluitend meerderjarigen geïnterviewd. De respondenten waren gemiddeld 31 jaar oud (de jongste was 16 en de oudste 58). Ze waren gemiddeld vijf jaar eerder in Nederland komen wonen (standaarddeviatie 3 jaar).

Ongeveer driekwart (84) van de respondenten waren afgewezen asielzoekers; de overige respondenten (24) waren (voormalige) houders van een verblijfsvergunning. De meesten vertelden dat hun verblijfsvergunning binnen één (9) of twee jaar (4) zou verlopen. Drie respondenten hadden een vergunning voor nog minimaal twee jaar. Van twee respondenten is de duur van de vergunning niet gerapporteerd. Zes houders van een verblijfsvergunning gaven aan dat ze van de IND bericht hadden gekregen dat de vergunning zou worden beëindigd. Zes voormalige houders van een verblijfsvergunning hadden geen verblijfsvergunning meer en verbleven illegaal in Nederland.

De nationaliteit vormde geen selectie criterium. Zestien respondenten kwamen uit Afghanistan. Uit zowel Irak, Iran als China kwamen negen respondenten. Acht respondenten waren afkomstig uit Burundi. De overige respondenten kwamen uit 20 verschillende Afrikaanse landen (40 personen), de voormalige Sovjet-Unie (13 personen, verdeeld over zeven landen) en uit Ecuador (twee personen). Het merendeel van de respondenten had als hoogste opleiding middelbare scholing (31 procent), gevolgd door lager onderwijs (25 procent), hoger onderwijs / universiteit (13 procent) en beroepsonderwijs (acht procent); 22 procent had geen formeel onderwijs afgemaakt. Van de respondenten was 34 procent getrouwd en nog eens 14 procent gaf aan een serieuze partner te hebben. Veel stellen waren gezamenlijk naar Nederland gekomen. Soms was de vrouw de man nagereisd. Zes personen hadden een autochtone partner. Iets minder dan de helft van alle respondenten (45 procent) had kinderen, waarvan tweederde in Nederland woonde.

3.5 Onafhankelijke variabelen

De items die de determinanten van terugkeer maten, zijn door ons opgesteld op basis van de literatuur. Het betrof merendeels zevenpunts-Likertschalen. Een deel van de items – meest vijfpunts-Likertschalen – zijn overgenomen uit Van Kalmthout et al. (2004) en Snel, Engbersen en Leerkes (2006). Vijf onafhankelijke variabelen werden indirect gemeten en via factoranalyses afgeleid uit diverse direct gemeten scores op minimaal twee indicatoren. Het betreft de factoren ‘veiligheid herkomstland’, ‘sociaal-economische kansen herkomstland’, ‘aantrekkelijkheid illegaal verblijf’, ‘bindingen herkomstland’ en ‘bindingen Nederland’. Voor de factor ‘bindingen met Nederland’ zijn bijvoorbeeld, onder andere, als indicatoren gebruikt: de mate waarin iemand het Nederlands beheerst, de mate waarin iemand zich in Nederland thuis voelt en de mate waarin hij/zij contacten heeft met vrienden of familie in Nederland. Er is gewerkt met factoren, omdat sommige onafhankelijke variabelen moeilijk rechtstreeks meetbaar waren en omdat we het aantal onafhankelijke variabelen tot een hanteerbaar aantal wilden terugbrengen. In tabel 1 vermelden we de factorladingen en enkele beschrijvende statistieken van de items waarvan de genoemde factoren zijn afgeleid. Er is voor elke factor een aparte factoranalyse gedaan. In sommige factoren zijn items verwerkt die geen vijf- of zevenpunts-Likertschalen waren. Die zullen kort worden toegelicht. Bij de variabele ‘hoogst afgemaakte opleiding’ waren de antwoordcategorieën: ‘geen diploma’ (1), ‘lager onderwijs’ (2), ‘middelbare school’ (3), ‘beroepsonderwijs’ (4) en ‘hoger onderwijs’ (5). De variabele ‘wel of geen minderjarige kinderen in herkomstland’ is afgeleid van de vragen ‘Hoeveel kinderen heeft u?’, ‘Hoeveel kinderen zijn nog geen 18 jaar?’ en ‘In welk land (of landen) leven de kinderen die nog 18 jaar zijn?’. De variabele ‘wel of geen werkervaring in herkomstland’ is afgeleid van de variabele ‘Hoeveel jaar heeft u gewerkt in uw land van herkomst?’

Tabel 2 vermeldt beschrijvende statistieken van alle onafhankelijke variabelen die in de uiteindelijke analyses zijn meegenomen. Daarbij waren enkele variabelen die geen Likertschalen waren en enige toelichting vergen. De variabele ‘zelfgerapporteerde gezondheid’ heeft betrekking op de vraag ‘Hoe zou u in het algemeen uw gezondheid omschrijven?’. De antwoordmogelijkheden daarbij waren: ‘slecht’ (1), ‘matig’ (2), ‘goed’ (3), ‘erg goed’ (4) en ‘uitstekend’ (5). De variabele ‘aantal gesprekken DT&V’ geeft het aantal gesprekken weer dat de respondent naar eigen zeggen had gehad met de Dienst Terugkeer en Vertrek van het ministerie van Veiligheid en Justitie. Deze dienst houdt in de laatste fase van het legale verblijf zogenoemde vertrekgesprekken. De dienst heeft voorafgaand aan deze gesprekken een ‘vertrekdossier’ van de IND ontvangen en heeft op basis daarvan een ‘vertrekplan’ gemaakt. In deze gesprekken

wordt de migrant gemaand tot zelfstandige terugkeer. Asielmigranten die de dienst onvoldoende overtuigen dat ze op korte termijn zelfstandig terugkeren, riskeren met het oog op uitzetting in vreemdelingenbewaring te worden genomen, waarna het uitzettingsproces begint. Er wordt aangenomen dat deze gesprekken voor asielmigranten het meest concrete signaal vormen dat het legale verblijf op korte termijn gaat eindigen.

Onder de onafhankelijke variabelen is tevens een zevenpunts-Likertitem dat nadere toelichting vergt. De variabele 'voldoende geld voor terugkeer en kosten eerste levensonderhoud' heeft betrekking op de vraag 'Als ik terug zou willen naar mijn land van herkomst, kan ik dan aan voldoende geld komen voor de reis en om gedurende de eerste periode in mijn levensonderhoud te voorzien?'

De onafhankelijke variabelen bleken onderling niet sterk gecorreleerd. De sterkst gemeten correlatie was tussen 'sociaal-economische kansen herkomstland' en 'voldoende geld voor terugkeer en kosten eerste levensonderhoud' ($r = 0,52$). De overige correlaties lagen tussen $-0,24$ en $0,37$. Bij een grotere onderzoeksgroep had een groter aantal variabelen kunnen worden meegenomen. Een gevoelsmatig aspect van de binding met Nederland (identificatie) had dan bijvoorbeeld kunnen worden onderscheiden van sociaal-economische aspecten (werkervaring in Nederland, Nederlandse onderwijskwalificaties, enzovoort) en vormen van sociaal kapitaal (aard en omvang van sociale netwerken).

Het aantal ontbrekende waarden was laag te noemen (tabel 2), maar vanwege de beperkte omvang van de steekproef zijn ontbrekende waarden op de onafhankelijke variabelen geïmputeerd door middel van lineaire regressie. Ontbrekende waarden op factoren konden goed worden geschat op basis van de indicatoren voor de factor waarbij de respondent wél een score had. Bij de andere onafhankelijke variabelen werden de ontbrekende waarden geschat op basis van gemeten respondentkenmerken waarvan theoretisch aannemelijk was dat ze een samenhang vertoonden met de ontbrekende waarde (gezondheid werd bijvoorbeeld geschat op basis van leeftijd en sociale bindingen).

3.6 Afhankelijke variabele

Terugkeerintentie, de belangrijkste variabele in deze studie, is gemeten met twee zevenpunts-Likert items. Dat waren: (1) 'Ik ben van plan om [binnen 12 maanden] terug te keren' en (2) 'Ik zal me inspannen om [binnen 12 maanden] terug te keren'. Vervolgens is voor elke respondent de gemiddelde score van deze twee items berekend (de items correleerden onderling met $r = 0,73$). Attitude werd gemeten met het item: 'Het is goed voor me om [binnen 12 maanden] terug te keren naar mijn land van herkomst'. Deze operationalisatie van terugkeerintenties en -atti-

Tabel 1a Factoranalyse (Eigenwaarde en factorladingen)

138

	Factor lading
Maatschappelijke condities	
<i>Factor veiligheid herkomstland (Eigenwaarde = 1,4)</i>	
1. Zou u bang zijn als u in de komende 12 maanden zou terugkeren? (5 = helemaal niet)	0,86
2. Het is voor mij veilig in mijn land van herkomst (7 = zeer mee eens)	0,86
<i>Factor sociaaleconomische kansen herkomstland (Eigenwaarde = 2,7)</i>	
3. Ik zou voldoende inkomen hebben als ik terugkeer (7 = zeer mee eens)	0,92
4. Ik zou acceptabele huisvesting hebben als ik terugkeer (7 = zeer mee eens)	0,90
5. Als ik terugkeer en ziek word zou ik voldoende medische zorg krijgen (7 = zeer mee eens)	0,86
<i>Factor aantrekkelijkheid illegaal verblijf (Eigenwaarde = 2,6)</i>	
6. Ik zou acceptabele huisvesting vinden als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn (7 = zeer mee eens)	0,77
7. Ik zou voldoende inkomen hebben als 'illegaal' in Nederland (7 = zeer mee eens)	0,71
8. Het is voor mij veilig om als 'illegaal' in Nederland te leven (7 = zeer mee eens)	0,66
9. Als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn en ziek zou worden, dan zou ik voldoende medische zorg krijgen (7 = zeer mee eens)	0,65
10. Zou u zich schuldig voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven? (5 = helemaal niet)	0,51
11. Zou u schaamte voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven? (5 = helemaal niet)	0,47
12. Zou u bang zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven? (5 = helemaal niet)	0,43
Sociale bindingen	
<i>Factor bindingen herkomstland (Eigenwaarde = 2,6)</i>	
13. Stuurt u geld of goederen naar familie of vrienden in het herkomstland? (7 = zeer mee eens)	0,45
14. Hoogst afgemaakte opleiding in het land van herkomst (5 = hoger onderwijs)	0,76
15. In welke mate heeft u contact met familie in uw land van herkomst (5 = erg veel)	0,69
16. Wel of geen minderjarige kinderen in herkomstland (1 = wel)	0,56
17. Wel of geen werkervaring in herkomstland (1 = wel)	0,64
18. In welke mate heeft u contact met vrienden en kennissen in uw land van herkomst (5 = 'erg veel')	0,53
<i>Factor bindingen Nederland (Eigenwaarde = 2,4)</i>	
19. Zelfgerapporteerde beheersing Nederlands (5 = erg goed)	0,78
20. Contact met vrienden en kennissen in Nederland (5 = erg veel)	0,71
21. Ervaren sociale nabijheid met Nederlandse mensen (7 = zeer nabij)	0,59
22. Hoogst afgemaakte opleiding in Nederland (5 = hoger onderwijs)	0,56
23. Ervaren sociale nabijheid met landgenoten in Nederland (7 = zeer nabij)	0,50
24. In welke mate heeft u contact met familie in Nederland (5 = erg veel)	0,44
25. Voelt u zich thuis in Nederland (5 = heel erg)	0,37

Tabel 1b Beschrijvende statistieken van de variabelen waarvan de factoren zijn afgeleid

	N	Minimum gemeten	Maximum gemeten	$\bar{\chi}$	σ
1.	107	1	5	1,4	0,8
2.	106	1	7	1,5	1,3
3.	106	1	7	2,2	1,8
4.	104	1	7	2,5	2,2
5.	105	1	7	2,0	1,9
6.	107	1	7	2,6	2
7.	107	1	7	2,5	2
8.	105	1	7	3,0	2,3
9.	105	1	7	2,0	1,9
10.	102	1	5	3,3	1,6
11.	103	1	5	2,4	1,6
12.	106	1	5	1,9	1,4
13.	107	1	7	1,8	1,8
14.	107	1	5	2,6	1,3
15.	106	1	5	1,6	1
16.	108	0	1	0,1	0,3
17.	103	0	1	0,6	0,5
18.	106	1	4	1,5	0,8
19.	108	1	5	3,2	1,3
20.	108	1	5	3,2	1,2
21.	107	1	7	4,1	2
22.	108	1	4	1,5	1
23.	107	1	7	4,2	2,1
24.	107	1	5	2,1	1,5
25.	108	1	5	3,4	1,3

tudes is ontleend aan de theorie van gepland gedrag (Ajzen, 1991).⁵ De variabele terugkeerintentie had twee ontbrekende waarden. In één geval was voor één van de items die in de variabele waren verwerkt wel een score bekend, zodat die waarde gebruikt kon worden. In het andere geval werd de respondent achteraf ingedeeld aan de hand van informatie van de interviewer (categorie = 0). Bij ontbrekende waarden op terugkeerat-titude is de score op terugkeerintentie gebruikt.

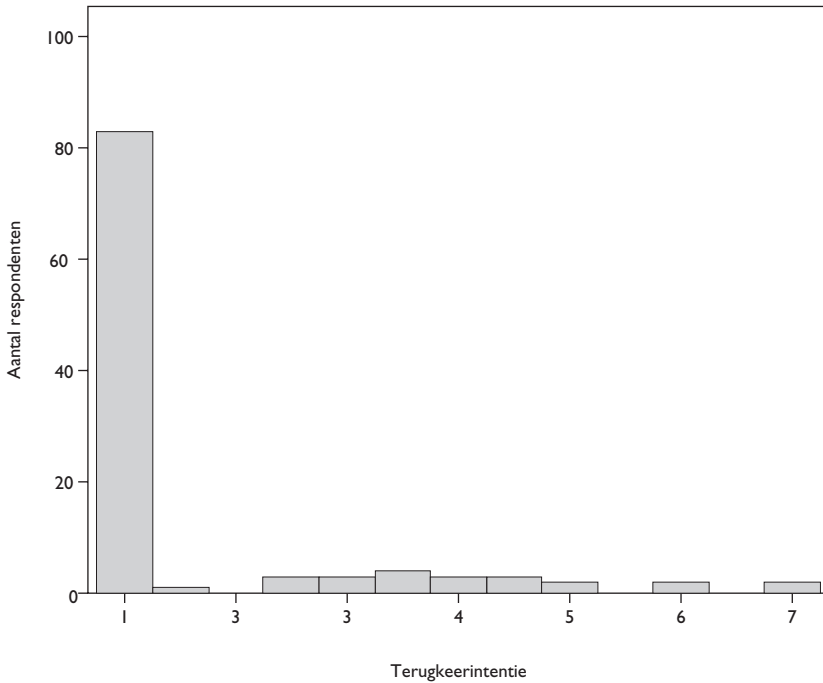
De vragenlijst bevatte soortgelijke items over twee andere toekomstopties, te weten illegaal verblijf in Nederland en doormigreren naar

een derde land. De laatstgenoemde variabelen krijgen verder niet veel aandacht, omdat we primair zijn geïnteresseerd in terugkeer. Toch zijn enkele observaties vermeldenswaardig. Zo bleek dat de gemiddelde intentie tot terugkeer (1,7) aanmerkelijk lager was dan de gemiddelde intentie tot illegaal verblijf (3,4). Tegelijkertijd bleken de meeste respondenten überhaupt geen sterke toekomstplannen te hebben ten aanzien van terugkeer, illegaal verblijf of doormigreren. Zelfs de relatief hoge score bij de intentie tot illegaal verblijf (3,4) was namelijk lager dan het midden (4) van de schaal van één tot en met zeven. De gemiddelde intentie tot doormigreren bedroeg 2,2. Respondenten die aangaven dat doormigreren in meer of mindere mate een optie was, noemden vooral EU-landen en, in mindere mate, traditionele immigratielanden (Verenigde Staten, Canada, Australië).

Deze lage scores suggereren dat de respondenten geen van de genoemde toekomstmogelijkheden ideaal vonden. De zeer lage scores bij de attitudes ten aanzien van terugkeer en illegaal verblijf (respectievelijk 1,4 en 1,8) bevestigen de indruk dat het vaak ging om een 'keuze tussen twee kwaden'. (Zie ook de lage itemscores in tabel 1 bij de factor 'aantrekkelijkheid illegaal verblijf'; de meeste respondenten waren niet erg optimistisch over hun levenskansen als illegale vreemdeling). Er bleken wat dat betreft geen significante verschillen te zijn tussen de asielzoekers en de houders van een verblijfsvergunning. De laatsten scoorden iets hoger dan de asielzoekers als het gaat om de intentie tot illegaal verblijf (4,1 versus 3,2; T -toets: $p = 0,1$) en iets lager op de intentie tot doormigreren (2,0 versus 2,2; T -toets: $p = 0,5$), maar deze verschillen kunnen toevallig zijn. De gemiddelde intentie tot terugkeer was in beide groepen even laag (1,7).

De afhankelijke variabelen bleken nogal scheef verdeeld te zijn: de meeste respondenten scoorden de laagst mogelijke waarden op terugkeerintentie (zie figuur 1 voor de verdeling van terugkeerintenties). Omdat bij zo scheef verdeelde variabelen centrale aannames van lineaire regressie worden geschonden, zijn de scores op de variabelen 'terugkeerintentie' en 'terugkeerattitude' gedichotomiseerd. De eerste categorie (0) omvatte alle respondenten die terugkeer categoriaal uitsluiten. De tweede categorie (1) omvatte alle personen die van plan waren om binnen 12 maanden terug te keren of tenminste enigszins voor terugkeer openstonden. Volgens deze definitie stond ongeveer 20 procent van de respondenten enigszins open voor terugkeer binnen 12 maanden. Er is vervolgens gebruikgemaakt van logistische regressie. Tabel 2 geeft de beschrijvende statistieken voor alle variabelen in de regressieanalyses.

Figuur 1 Frequentieverdeling van terugkeerintentie

4. Multivariate resultaten

Tabel 3 presenteert twee logistische regressiemodellen waarin terugkeerintentie en -attitude worden voorspeld op basis van de veronderstelde determinanten van zelfstandige terugkeer. Verreweg de meeste effecten hebben het op theoretische gronden verwachte teken (positief of negatief), hoewel ze niet allemaal significant zijn. In de eerste plaats blijkt zowel de terugkeerintentie als de terugkeerattitude hoger te zijn, naarmate respondenten positiever zijn over het toekomstperspectief in het land van herkomst. Vooral het beeld van de veiligheidssituatie is belangrijk. Dit kan worden geïllustreerd met een rekenvoorbeeld. Zo blijkt een denkbeeldige gemiddelde respondent – een respondent die op alle onafhankelijke variabelen gemiddeld zou scoren – een kans van acht procent te hebben om in de hoge categorie van terugkeerintentie te vallen en een kans van vier procent om te behoren tot de hoge categorie van terugkeerattitude. Als het oordeel over de veiligheid met een standaarddeviatie hoger zou zijn, blijken voornoemde kansen respectievelijk 30 en 35 procent te bedragen. (Een toename met een standaarddeviatie komt overeen met het verschil tussen een respondent die ‘erg bang’ is voor terugkeer en het ‘zeer oneens’ is met de stelling dat het in het land van herkomst veilig is en een respondent die ‘bang’ is voor

Tabel 2 Beschrijvende statistieken afhankelijke en onafhankelijke variabelen regressieanalyse

	N	Minimum gemeten	Maximum gemeten	$\bar{x}$	σ
<i>Afhankelijke variabelen:</i>					
Terugkeerintentie (dichotoom)	106	0	1	0,20	0,4
Attitude t.a.v. terugkeer (dichotoom)	104	0	1	0,19	0,4
<i>Onafhankelijke variabelen:</i>					
Maatschappelijke condities					
Veiligheid herkomstland (factor)	106	-4,2	0,7	0	1
Sociaal-economische kansen herkomstland (factor)	103	-0,9	2,9	0	1
Denkt u dat de NL overheid u een verblijfsvergunning zal geven? (5 = zeker wel)	101	1	5	3,4	0,9
Aantrekkelijkheid illegaal verblijf (factor)	97	-1,3	3,1	0	1
Aantal gesprekken met DT&V	108	0	6	1,8	2,2
Sociale bindingen					
Bindingen herkomstland (factor)	106	-1,2	2,6	0	1
Bindingen Nederland (factor)	107	-2,0	2,2	0	1
Praktische voorwaarden					
Als ik terug zou willen naar mijn herkomstland zou ik de benodigde papieren kunnen regelen (7 = zeer mee eens)	101	1	7	3,1	2,1
Geld terugreis en eerste levensonderhoud (7 = zeer mee eens)	105	1	7	2,2	1,9
Hoe zou u in het algemeen uw gezondheid omschrijven? (5 = uitstekend)	106	1	5	2,5	1,3

terugkeer en 'mee oneens' heeft geantwoord op de genoemde stelling). Is het oordeel twee standaarddeviaties hoger, dan bedragen deze kansen respectievelijk 61 en 78 procent. De factor 'sociaal-economische kansen herkomstland' gaat gepaard met een iets hogere terugkeerattitude en lijkt derhalve minder belangrijk om verschillen in terugkeerintentie en -attitude te verklaren.

Een gunstig toekomstperspectief in Nederland lijkt de kans op terugkeer te verkleinen. Daarbij is het vooral belangrijk hoe respondenten denken over het perspectief als illegale vreemdeling en hoe lang ze nog legaal in Nederland denken te kunnen verblijven. Als het oordeel van een 'gemiddelde' respondent over illegaal verblijf met een standaarddeviatie negatiever wordt, stijgt de kans op het niet categoriaal uitsluiten van terugkeer van 8 naar 19 procent. Evenzo neemt deze kans toe van 8 tot 12 procent, indien een additioneel gesprek met de Dienst Terugkeer en Vertrek (DT&V) heeft plaatsgevonden, en tot 18 procent indien

Tabel 3 Effecten op terugkeerintentie en -attitude (en effecten van gestandaardiseerde variabelen)

	Terugkeerintentie		Terugkeerattitude		Exp (B)
	B	Exp (B)	B	Exp (B)	
<i>Maatschappelijke condities</i>					
Veiligheid herkomst	1,68 (1,68)**	5,34	2,61 (2,61)**	13,64	
Sociaal-economische kansen herkomstland	0,05 (0,05)	1,05	0,94 (0,94)*	2,56	
Denkt u dat de NL overheid u een verblijfsvergunning zal geven?	-0,54 (-0,46)	0,58	-0,93 (-0,80)~	0,39	
Aantrekkelijkheid illegaal verblijf	-1,07 (-1,07)*	0,34	-1,28 (-1,28)*	0,28	
Aantal gesprekken met DT&V	0,45 (0,98)**	1,56	0,13 (0,28)	1,13	
<i>Sociale bindingen</i>					
Bindingen herkomstland	0,30 (0,30)	1,35	0,77 (0,77)~	2,17	
Bindingen Nederland	0,34 (0,34)	1,40	1,35 (1,35)*	3,85	
<i>Praktische voorwaarden</i>					
Toegang reisdocumenten	0,26 (0,55)	1,29	-0,41 (-0,87)	0,67	
Geld terugreis en eerste levensonderhoud	0,28 (0,53)	1,32	0,17 (0,33)	1,19	
Gezondheid	0,87 (1,10)**	2,38	0,88 (1,12)*	2,41	
Constant	-4,92**	0,00	-1,43	0,21	
Nagelkerke r2	0,59		0,69		

~ $P < 0,10$, * $P < 0,05$, ** $P < 0,01$

er twee additionele gesprekken hebben plaatsgevonden (overigens zal de terugkeerintentie uiteraard niet onbeperkt blijven toenemen als er meer van dergelijke gesprekken plaatsvinden).⁶ Het zich bevinden in de laatste fase van het legale verblijf – waarvoor het aantal gesprekken met de DT&V de indicator is – blijkt samen te gaan met een sterkere terugkeerintentie, maar niet met een hogere terugkeerattitude. Dit suggereert dat respondenten in de laatste fase van het legale verblijf niet positiever over terugkeer gaan denken, maar zich wel meer tot terugkeer geprest gaan voelen.

Wanneer andere variabelen constant worden gehouden, gaan een relatief sterke terugkeerintentie en een relatief positieve houding jegens terugkeer samen met een positief oordeel over de eigen gezondheid. Voor een ‘gemiddelde’ respondent neemt de kans op het behoren tot de hoge categorie van terugkeerintentie toe van 8 naar 17 procent wanneer het oordeel over de gezondheid met een punt zou stijgen.

Sociale bindingen met het herkomstland en Nederland blijken geen significant effect te hebben op terugkeerintenties, maar hangen wel

Tabel 4 Validatieanalyse van de effecten van 'veiligheid herkomstland' en 'gezondheid'

	Terugkeerintentie			Terugkeerattitude		
	Model A	Model B	Model C	Model A	Model B	Model C
Veiligh. herk. laag (N=78)	-3,50**	-3,55**		-4,43**	-4,48**	
Veiligh. herk. midden (N=15)	-2,85**	-2,93**		-2,54*	-2,75*	
Veiligh. herk. hoog (ref) (N=15)	0	0		0	0	
Onvrijheid objectief			-0,24			-0,44
Geweld objectief			-0,10			-0,63
Soc-ec. kansen herkomstland				0,96*	0,97*	
BNP per capita (\$) / 1000			-0,16			-0,41
Kans verblijfsvergunning				-0,95~	-0,92~	0,53
Aantrekkelijkheid ill. verblijf	-0,51	-0,49	-0,31	-0,57	-0,57	-0,14
Aantal gesprekken met DT&V	0,34*	0,33*	0,31			
Bindingen herkomst				0,09	0,07	0,41
Gezondheid	0,75**		0,83*	1,01**		0,79*
Gezondheid ('geschoond')		0,72**			1,01**	
Constant	-1,51	-1,53	-4,07	1,54	1,42	-1,29
Nagelkerke r ²	0,50	0,48	0,29	0,64	0,63	0,28

~ $P < 0.10$, * $P < 0.05$, ** $P < 0.01$

Bron landeninformatie: Freedom House, Wereldgezondheidsorganisatie, Geneva Convention, Wereldbank

in bescheiden mate samen met terugkeerattitude. Bindingen met het herkomstland gaan, zoals verwacht, gepaard met een positievere terugkeerattitude. Een opvallende bevinding is dat bindingen met Nederland terugkeer eerder lijken te bevorderen dan te belemmeren; we vinden althans een marginaal significant *positief* effect van deze bindingen op terugkeerattitude. Overigens kunnen deze bindingen ook indirecte effecten hebben op terugkeer. Dergelijke indirecte effecten lijken niet eenduidig te zijn. Enerzijds zijn er aanwijzingen dat ze de kans op (psychische) gezondheidsproblemen verkleinen, anderzijds lijken ze het toekomstperspectief in Nederland te verbeteren en het vooruitzicht van een illegale verblijfsstatus minder afschrikwekkend te maken. De correlatie tussen 'sociale bindingen met Nederland' en 'gezondheid' was 0,37; de correlatie tussen 'sociale bindingen met Nederland' en 'gepercipieerde levenskansen als illegale migrant' was 0,26.

In de onderzoeksgroep gaan (gepercipieerde) verschillen in de mate van toegang tot reisdocumenten niet samen met een hogere terugkeerintentie of een positievere terugkeerattitude. Hetzelfde geldt voor de

(gepercipieerde) toegang tot financiële middelen om de reis en de kosten voor eerste levensonderhoud te bekostigen.

4.1 *Self-presentational bias?*

Het is mogelijk dat het effect van de gerapporteerde veiligheid op terugkeer in de besproken regressiemodellen is overschat. Als respondenten met de laagste terugkeerintentie, om redenen die zijn genoemd in paragraaf 3.3, meer dan andere respondenten de onveiligheid in het land van herkomst zouden hebben overdreven, dan is het effect van de gerapporteerde veiligheid op terugkeer sterker dan het effect van de werkelijk beleefde veiligheid op terugkeer. Voor het effect van de gerapporteerde gezondheid geldt iets soortgelijks.

Dergelijke *bias* kon niet met zekerheid worden geïdentificeerd en geëlimineerd, maar er kon een indruk van worden verkregen. De variabele 'levenskansen herkomstland veiligheid' is bijvoorbeeld afgeleid van de items 'Zou u bang zijn als u [in de komende 12 maanden] zou terugkeren?' (schaal 1-5) en 'Het is voor mij onveilig in mijn land van herkomst' (schaal 1-7). Er kan worden verondersteld dat eventuele *bias* geconcentreerd zal zijn onder de 78 respondenten die bij beide items een 1 kozen. We noemden deze groep 'levenskansen veiligheid laag'. De resterende 30 respondenten werden, afhankelijk van hun scores, verdeeld over twee even grote categorieën: 'levenskansen veiligheid midden' en 'levenskansen veiligheid overig'. Als het effect van de gerapporteerde veiligheid op terugkeerintentie louter het gevolg zou zijn van strategische beantwoording, verwachtten we vooral een verschil tussen de lage en hoge groep, maar niet zozeer tussen de midden en de hoge groep.

Een iets andere exercitie was mogelijk bij de variabele 'gezondheid'. Stel, we gaan ervan uit dat het gevonden effect te wijten is aan *self-presentational bias* en dat deze is geconcentreerd onder de respondenten die aangaven dat ze een medische procedure hadden lopen ($N = 15$). Van degenen onder hen met een 'slechte' of 'matige' gezondheid die bovendien in de lage categorie van terugkeerintentie vielen, kon in plaats van de gerapporteerde gezondheid een gangbaardere gezondheid worden ingevuld, oftewel de gemiddelde gezondheid van de overige respondenten, die 2,6 bedroeg (tussen 'matig' en 'goed'). Onder de aanname van *bias* zou dit moeten leiden tot een zwakker effect van 'gezondheid', omdat de scores van de respondenten met een medische procedure en een lage terugkeerintentie en -attitude dan als het ware buiten beschouwing worden gelaten.

Door de opsplitsing van de variabele 'veiligheid herkomstland' nam het aantal onafhankelijke variabelen met één toe, wat onwenselijk was, omdat het aantal variabelen al vrij groot was. Daarom zijn de variabelen

die geen significant effect bleken te hebben op terugkeerintentie buiten beschouwing gelaten.

Tabel 4 presenteert de resultaten van deze valideringsanalyse. Model A schat het effect van de dummies 'veiligheid herkomstland laag' en 'veiligheid herkomstland midden'. Model B schat vervolgens in plaats van de direct gerapporteerde gezondheid het effect van de aangepaste variabele gezondheid. Er blijkt geen aanleiding te zijn om de eerder gevonden effecten uitsluitend toe te dichten aan strategische respons. Er is een substantieel verschil in terugkeerintentie tussen de groep 'levenskansen veiligheid laag' en de groep 'levenskansen veiligheid hoog' ($B = -3,50$), maar ook de groep 'levenskansen veiligheid midden' verschilt van deze laatstgenoemde groep ($B = -2,85$). Voor het effect van gezondheid geldt iets soortgelijks. Het effect van de 'geschoonde' variabele verschilt niet van het effect van de direct gerapporteerde gezondheid, al daalt het effect op terugkeerintentie licht van 0,75 naar 0,72.

4.2 De relatie met objectieve landeninformatie

In de vragenlijst was een open vraag opgenomen over het migratiemotief. Sommige respondenten noemden daarbij motieven die niet in aanmerking komen voor asiel, waaronder 'Meneer wilde reizen', 'Ik had geen emotionele binding met mijn vaderland', en 'Ik was op zoek naar mijn familie, ik was alleen'. De meeste respondenten noemden echter motieven die, afhankelijk van het geval, redenen kunnen zijn voor erkenning als vluchteling of een asielvergunning op andere gronden. Voorbeelden daarvan waren 'Mijn ouders zijn vermoord, omdat mijn vader voor Sadam werkte' (een mogelijke reden voor bescherming als de Iraakse overheid de moord heeft gepleegd of er niet tegen optrad, en de persoon zelf ook wordt bedreigd), 'Ik werd gediscrimineerd' (een mogelijke reden voor bescherming als er sprake is van vervolging of als terugkeer volgens de minister van Veiligheid en Justitie een 'buitengewone hardheid' zou opleveren), 'Ik ben tegen vrouwenbesnijdenis', 'vrijheid / ander geloof', 'in verband met oorlog', 'Ik had een gewelddadige echtgenoot', 'Er waren in de familie problemen met de erfenis' (alleen reden voor bescherming als de overheid in het land van herkomst onvoldoende bescherming biedt tegen eventueel geweld als gevolg van deze familieproblemen).

Om iets meer context te schetsen voor de uitlatingen van de respondenten over de veiligheid in hun herkomstland gaan we tot slot kort in op de relatie tussen die uitlatingen en wat er bekend was over de politieke en maatschappelijke situatie in het land van herkomst. Evenzo besteden we aandacht aan de relatie tussen terugkeer en wat er bekend is over de gemiddelde levensstandaard in de herkomstlanden van de respondenten.

Afgemeten aan alle bekeken objectieve criteria waren de door de respondenten gerapporteerde landen van herkomst relatief onveilige en onvrije landen. Voor 2008 was de gemiddelde landenscore van *Freedom House* voor de onderzoeksgroep bijvoorbeeld 5,2 voor de politieke rechten en 5,1 als het gaat om civiele rechten (een hoog cijfer correspondeert met een hoge mate van onvrijheid, het maximum is 7). Voor dat jaar waren de mondiale landengemiddelden respectievelijk 3,4 en 3,2, terwijl de scores voor niet-westerse landen 3,9 en 3,7 waren. De score voor niet-westerse landen hebben we zelf berekend en is het gemiddelde van de landenscores als de EU-landen, Zwitserland, Noorwegen, IJsland, Monaco, Andorra, Verenigde Staten, Canada, Japan, Australië en Nieuw-Zeeland buiten beschouwing worden gelaten. Het mondiale gemiddelde is een ongewogen gemiddelde waarbij alle landen even zwaar meetellen ongeacht hun grootte. Nederland scoorde twee enen.

Volgens de recentste WHO-cijfers die beschikbaar waren, was het sterftcijfer bij volwassenen in de gerapporteerde landen van herkomst gemiddeld 333 per 100.000 inwoners, terwijl het sterftcijfer vanwege verwondingen 146 per 100.000 inwoners bedroeg. De mondiale landengemiddelden waren respectievelijk 223 en 81 per 100.000 inwoners. Voor niet-westerse landen waren deze scores 248 en 88, en voor Nederland 70 en 23.

Volgens de *Geneva Convention* (2008) was het jaarlijkse aantal doden als gevolg van sociale conflicten in de door de respondenten gerapporteerde landen van herkomst 11,7 per 100.000 inwoners. Omdat niet voor alle landen het aantal conflictdoden is vermeld, kon er geen mondiaal landengemiddelde worden berekend. *Geneva Convention* geeft wel een cijfer voor Spanje, waar vanwege politiek geweld gemiddeld 0,15 doden per 100.000 inwoners zouden zijn gevallen in de periode 2004-2007. De gemiddelde score voor de gerapporteerde landen van herkomst van de respondenten was dus circa 79 keer hoger dan de score voor Spanje.

De vijf genoemde maten (politieke rechten, civiele rechten, sterftcijfer volwassenen, sterftcijfer wegens verwondingen en het aantal conflictdoden) konden op basis van een factoranalyse, waarbij gebruik is gemaakt van Varimax-rotatie, worden gereduceerd tot twee dimensies: onvrijheid en politiek geweld.⁷ Vervolgens is nagegaan of er een verband was tussen deze dimensies en de door de respondenten gerapporteerde veiligheid. Daaruit kwam een minder duidelijk beeld naar voren. De subjectieve veiligheid correleerde enigszins negatief met de objectieve maat voor politiek geweld ($r = -0,18$; $p = 0,09$), maar er was geen duidelijk verband met onvrijheid ($r = 0,04$; $p = 0,65$). (De subjectieve veiligheid correleerde significant negatief met het sterftcijfer bij volwassenen ($r = -0,23$; $p = 0,02$)).

Het bruto nationaal product per capita voor de gerapporteerde her-

komstlanden bedroeg in de onderzoeksgroep gemiddeld 2.024 (Amerikaanse) dollar. Het mondiale landengemiddelde bedroeg 8.728 dollar. In Nederland was dat 48.460 dollar. Onze subjectieve maat voor sociaal-economische levenskansen correleerde inderdaad enigszins positief met het bnp per capita ($r = 0,22$; $p = 0,02$).

Als laatste stap is nagegaan of de terugkeerintentie en -attitude voorspeld kunnen worden op basis van de opgevraagde landeninformatie. Dit is gedaan door in de modellen C in tabel 4 het effect te schatten van de objectieve maten voor onvrijheid, politiek geweld en gemiddelde levenstandaard in plaats van de door de respondenten gerapporteerde veiligheid en sociaal-economische levenskansen. Geen van deze objectieve maten blijkt een significante samenhang te vertonen met terugkeerintentie of -attitude. Wel hebben de maten voor onvrijheid en politiek geweld het juiste, negatieve teken (de effecten op terugkeerattitude verschilden van nul met respectievelijk $p = 0,14$ en $p = 0,14$). Het bnp per capita in het herkomstland van de respondent liet eveneens een (niet-significante) *negatieve* samenhang met terugkeer zien.

5. Conclusie en discussie

Dit artikel gaat over de vraag hoe kan worden verklaard dat sommige asielmigranten onder druk van de overheid in het land van de asielaanvraag besluiten tot zelfstandige terugkeer, terwijl anderen de voorkeur geven aan andere opties, met name illegaal verblijf. We hebben gezien dat de meeste respondenten zeer negatief tegenover terugkeer stonden en absoluut niet van plan waren om terug te keren. Een minderheid van ongeveer 20 procent sloot terugkeer niet categoriaal uit of was echt van plan om binnen 12 maanden terug te keren. Tegelijkertijd bleken de meeste respondenten evenmin enthousiast te zijn over het, in hun optiek, minst slechte en meest haalbare alternatief: illegaal in Nederland blijven. Omdat doormigreren meestal ook geen optie was – in elk geval geen legale optie – leken veel respondenten het gevoel te hebben dat zij een keuze moesten maken ‘tussen twee kwaden’: verplicht terugkeren naar het land van herkomst of illegaal in Nederland blijven.

De verschillen tussen de respondenten in de mate van terugkeerintentie en -attitude blijken goed verklaard te kunnen worden op basis van factoren die in de literatuur zijn beschreven. Die factoren lijken vooral gezocht te moeten worden in drie sferen: (1) de (gepercipieerde) levenskansen in het land van herkomst, vooral op het gebied van veiligheid, (2) de (gepercipieerde) levenskansen in Nederland en (3) de (gepercipieerde) eigen gezondheid.

5.1 Maatschappelijke condities

De gepercipieerde onveiligheid in het land van herkomst lijkt de belangrijkste verklaring te vormen voor de lage mate van terugkeerintentie en -attitude. Die percepties lijken een veel grotere belemmering voor terugkeer te vormen dan zowel de gepercipieerde als de objectieve verschillen in economische levenskansen tussen Nederland en de herkomstlanden. Deze bevinding, die de teneur van de in paragraaf 2 genoemde kwalitatieve studies bevestigt, suggereert dat terugkeer bij asielmigranten niet op precies dezelfde manier kan worden begrepen als terugkeer bij arbeidsmigranten. Daarmee is niet gezegd dat economische variabelen bij asielmigranten totaal niet ter zake zouden doen: de gepercipieerde sociaal-economische levenskansen in het land van herkomst bleken in bescheiden mate samen te gaan met een positievere terugkeerattitude en ook de gepercipieerde relatieve aantrekkelijkheid van legaal en illegaal verblijf in Nederland zal deels het gevolg zijn van de hogere levensstandaard in Nederland.

De vraag doet zich voor hoe de discrepantie kan worden verklaard tussen enerzijds de mening van veel respondenten over hun veiligheid bij terugkeer en anderzijds de inschatting van de Nederlandse overheid, die geen reden zag om de respondenten (nog langer) een verblijfsvergunning te geven. Ons onderzoek suggereert dat de uitlatingen van de respondenten over hun veiligheid een zekere objectieve basis hebben. De respondenten lijken althans afkomstig uit relatief onveilige en onvrije landen. Hierbij moet echter worden aangetekend dat niet is aangetoond dat de respondenten daadwerkelijk afkomstig zijn uit de gerapporteerde landen van herkomst en zo ja, of zij daar zelf ook onveilig zouden zijn. Er wordt verondersteld dat asielmigranten soms liegen over hun nationaliteit (IND, 2006). Ook Van Kalmthout et al. (2004) vonden in hun onderzoek in de vreemdelingenbewaring verschillen tussen de aan de onderzoekers gerapporteerde nationaliteit en de bij de IND geregistreerde nationaliteit.

Er is slechts een zwakke samenhang gevonden tussen subjectieve veiligheid bij terugkeer en objectieve veiligheid in de betreffende landen (gemeten op landsniveau). Verder is er geen significante samenhang gevonden tussen objectieve veiligheid enerzijds en terugkeerintentie en -attitude anderzijds. Deze bevindingen kunnen een aanwijzing zijn voor strategische respons, maar dat hoeft niet. Mensen kunnen ook gegronde individuele redenen hebben om een relatief vrij en veilig land te ontvluchten. Voor zover onze respondenten uit dergelijke landen kwamen (zoals Ecuador), zullen ze tot op zekere hoogte legitieme individuele motieven aannemelijk hebben gemaakt; geen enkele respondent is immers in de snelle 48-uursprocedure afgewezen. Dit zal de relatie tussen subjectieve en objectieve veiligheid hebben verzwakt.

Als de discrepantie tussen subjectieve veiligheid en het oordeel van de Nederlandse overheid niet (volledig) is te wijten aan *self-presentation bias*, moeten andere verklaringen in overweging worden genomen. Eén mogelijkheid is dat legitieme asielzoekers soms worden afgewezen wanneer ze hun vluchtmotief onvoldoende aannemelijk kunnen maken. Een andere mogelijkheid is dat een deel van de asielzoekers wel degelijk (mede) vanwege veiligheidsmotieven migreert – of om dergelijke redenen in Nederland wil blijven nadat een asielvergunning is verlopen – maar dat hun motieven in het heersende nationaal en internationaal recht onvoldoende zwaarwegend worden gevonden of in het geheel niet als grond voor asiel worden gezien. In het publieke debat wordt vaak een sterk onderscheid gemaakt tussen ‘politieke vluchtelingen’ en ‘economische vluchtelingen’, waarbij de eersten als rechthebbend en de laatsten als onrechthebbend worden gezien (Sales, 2002). Dit suggereert dat er geen sprake zou kunnen zijn van grijstinten en mengvormen. Ook wordt zo de indruk gewekt dat met het benoemen van het ‘politieke’ en ‘economische’ alle mogelijke migratiemotieven zijn uitgeput. De sociaal-wetenschappelijke literatuur leert dat dit een sterke versimpeling van de werkelijkheid is. Zo zijn er aanwijzingen dat illegale Mexicanen in de Verenigde Staten hun geboortestreek mede verlaten omdat die door geweld van criminele bendes worden geteisterd (Weeks, Stoler & Jankowski, 2011). Naast deze politiek-maatschappelijke geneigdheid tot *social typing* is er in de asielprocedure een (onvermijdelijke) tendens tot categorisering; je kunt mensen niet een ‘beetje’ een asielvergunning geven (Scott, 1998).

Als de interpretatie juist is dat veel uitgeprocedeerde asielmigranten niet zonder meer gelabeld kunnen worden als ‘economische vluchtelingen’ heeft dit ten minste twee implicaties voor het terugkeerbeleid. Ten eerste zal zelfstandige terugkeer problematisch blijven zolang er asielzoekers worden afgewezen die (mede) vanwege veiligheidsmotieven asiel hebben aangevraagd. Evenzo zal terugkeer problematischer zijn, naarmate migranten voor kortere duur een verblijfsvergunning krijgen dan zij zelf in het belang van hun veiligheid achten. Het is aannemelijk dat deze spanning tussen ‘asielvraag’ en ‘asielaanbod’ in de nabije toekomst nog zal toenemen: volgens het huidige regeerakkoord zal Nederland de categoriale bescherming namelijk afschaffen. Een tweede beleidsimplicatie is dat maatwerk ten aanzien van de zorgen van uitgeprocedeerde asielzoekers over hun veiligheid wellicht een veel centralere plaats in het terugkeerbeleid zou moeten innemen. De huidige terugkeerprojecten lijken vooral te vertrekken vanuit de gedachte dat terugkeerders primair economische motieven en problemen hebben; terugkeer wordt vooral gestimuleerd door middel van premies of hulp bij het opzetten van een eigen bedrijfje (EMN, 2009). Er is ook een wetenschappelijke

implicatie: patronen van zelfstandige terugkeer van uitgeprocedeerde asielzoekers moeten steeds in verband worden gebracht met processen van maatschappelijke in- en uitsluiting en classificatie door de staat.

5.2 Gezondheid en integratie

Een substantieel deel van de beperkte aangetroffen terugkeerintentie lijkt te moeten worden toegeschreven aan gezondheidsproblemen: ongeveer de helft van de respondenten rapporteerde een matige tot slechte gezondheid. Zeker gezien de leeftijd van de respondenten, die gemiddeld 31 jaar oud waren, is dat een groot aandeel. De indruk bestaat dat het vooral ging om psychische klachten.

Er moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat het effect van gezondheid op terugkeerintentie in deze cross-sectionele studie is overschat, aangezien de relatie ook andersom kan liggen: het is mogelijk dat asielmigranten die Nederland niet willen verlaten, maar dit wel moeten, bepaalde gezondheidsklachten ontwikkelen. Dit zou alleen door longitudinaal onderzoek kunnen worden vastgesteld. Deze studie suggereert niettemin dat de Nederlandse overheid, die zelfstandige terugkeer wil bevorderen, een pragmatisch belang heeft bij het op peil houden of brengen van de gezondheid van asielmigranten. Dit zou bijvoorbeeld een argument kunnen vormen om de arbeidsmogelijkheden van asielzoekers verder te verruimen. Het is namelijk bekend dat langdurige werkloosheid het risico op psychische klachten vergroot (Frese & Mohr, 1987).

Dit roept gelijk de meer algemene vraag op naar de relatie tussen integratie en terugkeer. Hangende de asielprocedure krijgen asielmigranten beperkte mogelijkheden om deel uit te maken van de Nederlandse samenleving. Deze politiek lijkt deels voort te komen uit de vrees dat integratie terugkeer bemoeilijkt. Als in toekomstig onderzoek de relatie tussen integratie en terugkeer wordt gethematiseerd, zou nader ingezoomd moeten worden op aspecten van integratie: maakt het bijvoorbeeld verschil of asielmigranten bindingen hebben met Nederlanders of met landgenoten? Daarnaast zou gekeken moeten worden naar indirecte effecten: heeft (de mogelijkheid tot) integratie gevolgen voor de gezondheid van asielzoekers en/of de mate waarin uitgeprocedeerde asielzoekers zich laten afschrikken door het vooruitzicht van een illegale verblijfsstatus? Vooralsnog is het echter de vraag of de vrees voor integratie wel terecht is: dit onderzoek biedt althans geen ondersteuning voor de gedachte dat dergelijke bindingen er zonder meer toe leiden dat wie in Nederland komt, in Nederland blijft.

Noten

1. Arjen Leerkes (leerkes@fsw.eur.nl), Erasmus Universiteit, M6-37, Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam is universitair docent Sociologie en onderzoeker bij het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum (WODC). Moira Galloy is junior onderzoeker bij het WODC. Mariska Kromhout was senior onderzoeker bij het WODC en is tegenwoordig verbonden aan het Sociaal en Cultureel Planbureau. Het onderzoek is mogelijk gemaakt door het WODC. Het schrijven van dit artikel is mogelijk gemaakt door het WODC en een VENI-subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).
2. De voormalige staatssecretaris van Justitie maakte dit punt tijdens de conferentie 'Terugkeerinitiatieven, voorbeelden uit de praktijk', 25 juni 2008.
3. In 2008 en de eerste helft van 2009 werd circa 20 procent van de asielverzoeken afgedaan in de AC-procedure (IND, 2009). In 2006 vormden afwijzingen circa twee derde van de afgedane zaken in de AC-procedure (IND, 2007). Tegelijkertijd is bekend dat tussen de 60 en 70 procent van alle asielverzoeken uiteindelijk wordt afgewezen (INDIAC, 2007). Als 13 procent van alle asielverzoeken in de AC-procedure wordt afgewezen (twee derde van 20 procent), terwijl 60 tot 70 procent van alle asielverzoeken uiteindelijk wordt afgewezen, ligt het aandeel van de in de AC-procedure afgewezen asielverzoeken op het totaal aantal afgewezen asielverzoeken tussen de 18,6 ($13/70 \cdot 100$) en de 21,6 procent ($13/60 \cdot 100$).
4. Uitgeprocedeerde asielzoekers kunnen een beroep doen op artikel 64 van de Vreemdelingenwet 2000, waarin is bepaald dat uitstel van vertrek kan worden verleend wanneer de vreemdeling of een van zijn gezinsleden vanwege medische problemen niet in staat is om te reizen. Een andere mogelijkheid is het aanvragen van een reguliere verblijfsvergunning op medische gronden. In beide gevallen heeft de aanvrager, zolang er nog geen besluit is genomen over het medische verzoek, recht op rechtmatig verblijf in Nederland. In de onderzoeksperiode hadden dergelijke aanvragers geen recht op opvang.
5. Zie: <http://people.umass.edu/aizen/tpb.html>
6. Naast het aantal gesprekken kan ook de kwadratische term ervan als onafhankelijke variabele aan het model worden toegevoegd (niet getoond). Het effect van deze term is niet significant ($p = 0,16$), maar heeft wel een negatief teken.
7. De genoemde variabelen laden als volgt op onvrijheid (eigenwaarde 2,2) en politiek geweld (Eigenwaarde 1,5): politieke rechten (0,91; 0,22), civiele rechten (0,74; 0,54), sterftcijfer volwassenen (-0,63; 0,67), sterftcijfers wegens verwondingen (-0,63; 0,55), conflictdoden (0,27; 0,63).

Literatuur

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211.
- Allison, P. (1999). *Multiple Regression: A Primer*. London: Sage.
- Andel, J. van (1999). De mogelijkheden en beperkingen van de gefaciliteerde terugkeer. In H. Winter, A. Kamminga & M. Herweijer (red.), *Een grens gesteld: Een eerste kennismaking van het Nederlandse terugkeerbeleid* (pp. 69-77). Deventer: Kluwer.
- Anwar, M. (1979). *The myth of return: Pakistanis in Britain*. Londen: Heinemann Educational.

- Black, R., K. Koser & M. Walsh (1997). *Condition for the return of displaced persons from the European Union: Final report*. Brighton: Sussex Center for Migration Research.
- Black, R., K. Koser, K. Munk, G. Atfield, L. D'Onofrio & R. Tiemoko (2004). *Understanding voluntary return*. Londen: Home Office. Online Report 50/04.
- Bloch, A. & G.G. Atfield (2002). *The professional capacity of nationals from the Somali regions in Britain*. Report for Refugee Action and IOM. Londen: University of London.
- Boom, J. de, G. Engbersen & A. Leerkes (2006). *Asielmigratie en criminaliteit*. Apeldoorn: Police and Science.
- Cassarino, J. (2004). Theorising return migration: The conceptual approach to return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6 (2), 253-279.
- Cohen, J. (2002). Questions of Credibility: Omissions, Discrepancies and Errors of Recall in the Testimony of Asylum Seekers, *International Journal of Refugee Law*, 13 (3) 293-209.
- Constant, A. & D. Massey (2002). Return migration by German guestworkers: Neoclassical versus new economic theories. *International Migration*, 40 (4), 5-38.
- Dahrendorf, R. (1979). *Life chances: approaches to social and political theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Davies, J. & R. Baker (1987). The Impact of Self-presentation and Interviewer Bias Effects on Self-reported Heroin Use, *British Journal of Addiction*, 82 (8), 907-912.
- Dustmann, C. & O. Kirchkamp (2002). The optimal migration duration and activity choice after re-migration. *Journal of Development Economics*, 67, 351-372.
- Dustmann, C. & Y. Weiss (2007). Return migration: Theory and empirical evidence from the UK. *British Journal of Industrial Relations*, 45 (2), 236-256.
- Eltink, L. (1999). Knelpunten in de uitvoering van het Nederlandse terugkeerbeleid. In H. Winter, A. Kamminga & M. Herweijer (red.), *Een grens gesteld: een eerste evaluatie van het Nederlandse terugkeerbeleid* (pp. 21-27). Deventer: Kluwer.
- Engelhard, D. (2004). *Zorgen over terugkeer: Terugkeermigratie met gezondheidsproblemen*. Utrecht: Pharos.
- Europees Migratie Netwerk (2009). *Gefaciliteerde terugkeer- en herintegratie programma's in Nederland*. Den Haag: IND.
- Frese, M. & G. Mohr (1987). Prolonged unemployment and depression in older workers: A longitudinal study of intervening variables. *Social Science & Medicine*, 25 (2), 1987, 173-178.
- Gerritsen, A., I. Bramsen, W. Devillé, L. Van Willigen, J. Hovens & H. van

- der Ploeg (2006). Physical and mental health of Afghan, Iranian and Somali asylum seekers and refugees living in the Netherlands. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 41, 18-26.
- Gmelch, G. (1980). Return Migration. *Annual Review of Anthropology*, 9, 135-159.
- IND (2006). *Themarapportage Myanmar: De taal van de Rohingya's*. Rijswijk: Ministerie van Justitie / IND.
- IND (2007). *Rapportage Vreemdelingenketen over de periode september-december 2006*. Rijswijk: Ministerie van Justitie / IND.
- IND (2009). *Rapportage Vreemdelingenketen: Periode januari-juni 2009*. Rijswijk: Ministerie van Justitie / IND.
- INDIAC (2007). *Cohortanalyse asielprocedure 2001-2006*. Rijswijk: Ministerie van Justitie / INDIAC.
- International Organisation for Migration (IOM) (2008). *Out of Sight: Research into the Living Conditions and Decision Making Process of Irregular Migrants in the Main Cities of the Netherlands, Germany and Austria*. The Hague: IOM.
- Jensen, P. & P. Pedersen (2007). To Stay or Not to Stay? Out-Migration of Immigrants from Denmark. *International Migration*, 45 (5), 87-113.
- Kalmthout, A. van, A. Graft, L. Hansen, L. & M. Hadrouk (2004). *Terugkeermogelijkheden van vreemdelingen in vreemdelingenbewaring: Deel 2 Evaluatie terugkeerprojecten*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- King, R. (2000). Generalizations from the history of return migration. In B. Ghosh (red.), *Return migration: Journey or hope or despair?* (pp. 1-18). Genève: IOM/ UNHCR.
- Kromhout, M. (2009). Return of separated children: The impact of Dutch policies. *International migration*. DOI: 10.1111/j.1468-2435.2009.00587.x www3.interscience.wiley.com/journal/121500407/issue.
- Kromhout, M., M. OldeMonnikhof, I. Kulu-Glasgow, K. Munk & E. Beenakkers (2006). Zorgvuldigheid van asielbeslissingen: Een vergelijking tussen de oude en de nieuwe Vreemdelingenwet. In Commissie Evaluatie Vreemdelingenwet 2000, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum & Significant, *Evaluatie Vreemdelingenwet 2000. De asielprocedure (2)* (pp. 7-252). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Laban, C., H. Gernaat, I. Komproe, B. Schreuders & J. de Jong (2004). The impact of a long asylum procedure on quality of life, disability and physical health in Iraqi asylum seekers in the Netherlands. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 192(12), 843-851.
- Leerkes, A. (2009). *Illegal residence and public safety in the Netherlands*. Amsterdam: Imiscoe Dissertation Series. Amsterdam University Press.
- Leerkes, A. & D. Broeders (2010). A Case of Mixed Motives? Formal and Informal Functions of Administrative Immigration Detention. *British Journal of Criminology*, 50 (5), 830-850.

- Leerkes, A., M. Galloway & M. Kromhout (2010). Kiezen tussen twee kwaden. Determinanten van terugkeerintenties onder (bijna) uitgeprocedeerde asielmigranten. Den Haag: Ministerie van Justitie / WODC.
- Leerkes, A., M. Leach & J. Bachmeier (2010). Borders behind the border. An exploration of state-level differences in migration control and their effects on US migration patterns, Paper presented at SSHA conference, Chicago, November 2010.
- Leun, J. van der (2003). *Looking for loopholes: Processes of incorporation of illegal immigrants in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Mills, C. (1940). Situated actions and vocabularies of motive. *American Sociological Review*, 5 (6), 904-913.
- Morrison, J. (2000). *External evaluation of the voluntary return project for refugees in the United Kingdom*. Londen: Refugee Action.
- Neumayer, E. (2005). Asylum Recognition Rates in Western Europe. Their Determinants, Variation, and Lack of Convergence, *Journal of Conflict Resolution*, 49 (1), 43-66.
- Noll, G. (1999). Rejected Asylum Seekers: The Problem of Return, *International Migration*, 37 (1), 267-288.
- Os van den Abeelen, T. van (2007). A New European employment migration policy. In M. Jandl (red.) *Innovative concepts for alternative migration policies: Ten innovative approaches of migration in the 21st century* (pp. 29-36). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Phillips, S., J. Haga & N. Rodriguez (2006). Brutal Borders? Examining the Treatment of Deportees during Arrest and Detention, *Social Forces*, 85 (1), 93-109.
- Rodenburg, G., A. Weltevrede & G. Engbersen (2005). *Samen werken aan terugkeer: Projectevaluatie 'Randstad Return Initiative, reducing barriers of return through native language social workers in Rotterdam, Amsterdam, Utrecht and The Hague*. Rotterdam: Erasmus Universiteit / Risbo.
- Ruben, R. & M. van Houte (2010). What Determines the Embeddedness of Forced-Return Migrants? Rethinking the Role of Pre- and Post-Return Assistance, *International Migration Review*, 43 (4), 908-937.
- Sales, R. (2002). The deserving and the undeserving? Refugees, asylum seekers and welfare in Britain, *Critical Social Policy*, 22 (3), 456-478.
- Schuster, L. (2000). A Comparative Analysis of the Asylum Policy of Seven European Governments, *Journal of Refugee Studies*, 13 (1), 118-132.
- Scott, J. (1998). *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. New Haven: Yale University Press.
- Simmons, A. (2000). Introduction: What are the conditions for successful Refugee Return? *Refuge*, 19 (3), 1-2.
- Snel, E., G. Engbersen & A. Leerkes (2006). Transnational involvement and social integration. *Global Networks*, 6 (3), 285-308.

- Tannenbaum, M. (2007). Back and Forth: Immigrant's stories of migration and return. *International Migration*, 45 (5), 147-175.
- Torpey, J. (1999). *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- UNHCR (2010). 2009 Global Trends: Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons. New York: UNHCR.
- Weeks, J., J. Stoler & P. Jankowski (2011), 'Who's crossing the border: new data on undocumented immigrants to the United States', *Population, Space and Place*, 17 (1), 1-26.
- Welle, I. van der & A. Odé (2009). Omvang gemeentelijke noodopvang aan uitgeprocedeerde asielzoekers. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Wijk, J. van (2008). *Reaching out to the unknown: Native counseling and the decision making process of irregular migrants and rejected asylum seekers on voluntary return*. Den Haag: IOM.
- Wilkinson, E., M. Blom, H. Jongebreur-Telgen & B. Karssen (2005). *Doorlooptijden asielprocedures Vreemdelingenwet 2000*. Barneveld: Significant.